

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.11:347.965(477)

М. Аракелян,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри історії держави і права,
перший проректор, проректор з навчальної роботи
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сучасна науково-дослідницька методологія має складну багаторівневу структуру, що складається із сукупності методологічних інструментів – підходів, принципів, методів і спеціальних логічних прийомів, обумовлених філософським змістом пізнання. Дослідження парадигми прав, свобод і пов'язаної з ними правозахисної системи як складного конгломерату, що складається з різних елементів, стає можливим за умови залучення цілого арсеналу методологічних інструментів. Серед них у контексті дослідження інституту адвокатури як елемента правозахисної системи особливе місце займають концептуальні методологічні підходи, які уособлюють суму знання про способи мислення з приводу об'єктів дослідження та визначають його генеральну стратегію.

Визначенню поняття методологічних підходів в юридичній науці приділяється пильна увага. П. Рабінович визначає концептуальний підхід як побудовану на загальних світоглядних категоріях аксіоматичну ідею, яка є постулатом загальної стратегії дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження [1, с. 24]. На думку О. Тихомирова, це об'єднані домінуючим методом, взаємопов'язані

методи дослідження [2, с. 254]. Тож методологічні підходи виступають як фундаментальні методологічні установки й орієнтири щодо дослідження об'єктів пізнання.

На наш погляд, у ролі центральної ланки методології дослідження проблематики формування та функціонування правозахисної системи й інституту адвокатури як її елемента виступає людиноцентристський підхід, оскільки будь-яка діяльність сучасної демократичної держави, її інститутів спрямована на утвердження та захист прав і свобод людини й громадянина. Це, у свою чергу, визначає зміст діяльності законодавчої, виконавчої, судової влади та місцевого самоврядування. Захист прав і свобод людини й громадянина – основна функція держави. Людиноцентристська парадигма виступає методологічною основою правозахисної діяльності сучасної демократичної держави. Ця парадигма передбачає, що саме людина є визначальним об'єктом у правозахисній діяльності держави. Ця обставина є домінуючою в характеристиці конституційного визначення сучасної держави як демократичної, соціальної, правової держави.

У сучасних умовах права та свободи людини трансформувалися в основний

об'єкт нормативного закріплення в рамках різних правових систем. Отож закріплення, здійснення та захист прав і свобод людини є основою того політико-правового поля, на якому сучасне суспільство визначає перспективи свого цивілізаційного розвитку.

Тож людиноцентристський підхід у рамках сучасної методології правозахисної діяльності передбачає формування такої правової доктрини, системи поглядів, ідей, принципів, концепцій, які зорієнтовані не тільки на закріплення основних прав людини й громадянина, але й на створення дієвого та ефективного механізму їх реалізації та захисту. Ці завдання глобальні та довгострокові, від їх вирішення залежить реальний стан людини в сучасній державі та суспільстві. Цей методологічний орієнтир повинен бути покладений в основу дослідження правозахисної системи та інституту адвокатури як її елемента.

Орієнтація на сучасність проблеми дослідження правозахисної системи взагалі та інституту адвокатури зокрема, їх феноменологічна характеристика передбачає виявлення ціннісних властивостей цих інститутів, обумовлених об'єктивними обставинами їх функціонування в конкретно-історичному розрізі. Останній характеризується досить мінливим станом в основних сферах суспільного життя українського суспільства: політичній, соціальній, економічній і правовій.

Аксіологічний підхід є одним із найбільш ефективних методологічних підходів, що дають можливість розкрити сутність і зміст прав і свобод людини та пов'язаної з ними проблеми їх інституціоналізації та правового регулювання.

Вибір тієї чи іншої цінності, як справедливо зазначається у літературі, є однією з найважливіших складових процесу прийняття рішень. Юрист має володіти не тільки суто технічними знаннями свого предмета, але й повністю усвідомлювати соціальне завдання та мету права й те, як найкраще її реалізувати [3, с. 5].

Як відомо, право є сферою цінного, а не сферою суто чистого розуму, і, відповідно, в його основі лежить сукупність цінностей. Аксіологія передбачає вивчення ціннісних аспектів наукових дисциплін, а в більш широкому сенсі – усього спектру соціальної, художньої та релігійної практики, людської цивілізації та культури загалом [4, с. 62].

Правова аксіологія, у рамках якої формується аксіологічний підхід, є одним із напрямів аксіології та являє собою теорію про цінності, загальнозначущі принципи, що визначають людську діяльність і відображають сутнісні сторони соціального життя, їхній якісний зміст. Ціннісна характеристика права, на думку М. Орзіха, доповнює його сутнісно-змістову характеристику обґрунтуванням значимості, користності, придатності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментального оцінювання правових явищ, встановлення критеріїв цього оцінювання та на цій основі визначення ефективності права [5, с. 84].

В Україні відбувається активний процес формування громадянського суспільства шляхом переходу від державоцентристського до людиноцентристського суспільства, побудованого на цінностях, що засновано на принципах свободи та рівності у формуванні політичної демократії, ринкової економіки та національної державності. Особливу роль у цих процесах покликана зіграти правозахисна система, основним призначенням якої є забезпечення та надійний захист прав і свобод та законних інтересів людини й громадянина, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб.

Аксіологічний підхід дає змогу охарактеризувати правозахисну систему як складну структуру, де структурні елементи у правозахисній системі суспільства є частинами єдиного механізму, і від їхньої успішної взаємодії багато в чому залежить якість правозахисної діяльності. Для забезпечення ефективної діяльності правозахисного

механізму важливим є розуміння аксіологічних орієнтирів цієї діяльності.

Сьогодні з огляду на сучасний аксіологічний сенс правозахисних ідей інститут адвокатури характеризується як незалежний від влади інститут, який критикує владу та який переконує її в необхідності обмеження своєї каральної активності, який стежить за тим, щоб влада не порушувала встановлених нею імперативів. При цьому пріоритетними напрямками вдосконалення адвокатури нині є організаційна незалежність, професійна компетентність, самоврядність як інституту громадянського суспільства, констатація невід'ємності адвокатури в системі правосуддя як гаранта ефективного захисту прав і свобод людини.

Незважаючи на певний скептицизм щодо застосування історичного підходу, заснованого на тому, що нібито його використання може бути гальмом на шляху розвитку різних державно-правових правових явищ, більшість науковців наголошують на необхідності його застосування в теоретико-правових дослідженнях.

Оцінюючи методологічний потенціал історизму, на думку В. Несерсянца, історичний принцип і розуміння історії як специфічної форми руху від минулого через сучасність до майбутнього як до чогось нового ще не мали місця раніше, але водночас внутрішньо, закономірно пов'язаного тим, що вже було і є, є продуктом нового часу [6, с. 9].

Основні атрибути історизму як методологічного підходу зводяться до того, щоб під час дослідження різних явищ бралось до уваги таке: минуле про об'єкт, вивчення та аналіз його сьогодення, прогноз на майбутнє. Адекватне осмислення якісних змін у правозахисній сфері зумовлює неминучість пізнання сутнісних, закономірних, причинно-наслідкових джерел буття досліджуваного об'єкта. Причому кожен з елементів історизму має свої пізнавальні параметри, які тільки в єдності утворюють методологічний ефект цього підходу. Наприклад, аналіз минулого у

становленні та розвитку інституту адвокатури дає змогу розглядати його сучасний стан і спрогнозувати його можливу трансформацію у майбутньому.

Необхідність використання історичного підходу під час дослідження правозахисної системи та її складових, зокрема інституту адвокатури, зумовлена тим, що суспільство постійно змінюється та не може бути теоретично представлено у вигляді стійких, незмінних систем і структур. Дослідження трансформації суспільного життя не тільки в кількісному, але й у якісному аспекті вимагає не лише опису статичних станів, але й глибокого вивчення соціального розвитку, який, у свою чергу, передбачає історичне пізнання об'єкта аналізу.

Ефективність історизму особливо яскраво виявляється, коли він використовується як методологічний підхід під час дослідження генезису й становлення правозахисної системи та її найважливішого елемента – інституту адвокатури. Зокрема, використання історичного підходу дає змогу продемонструвати, що діяльність із надання юридичної допомоги в найширшому її розумінні існувала в усі часи, за всіх форм суспільного та державного устрою. У будь-якому організованому суспільстві існувала та існує необхідність створення умов для такої допомоги та виділення для цієї мети особливого стану людей, що володіють юридичними знаннями, для надання допомоги правового характеру фізичним та юридичним особам. Історичний підхід дає можливість констатувати, що форми та способи надання юридичної допомоги змінювалися залежно від економічних і політичних умов.

Можна припустити, що історичний підхід надає можливість відстежити корені соціально-гуманітарних джерел правозахисної активності в тому чи іншому просторовому й часовому вимірі. Він ефективний також під час дослідження тенденцій формування елементів правозахисної системи та специфіки їх взаємодії з аналогічними структура-

ми; під час прогнозування перетворення цих інститутів з урахуванням соціально-економічних і політичних реалій; визначення перспектив і тенденцій їх розвитку в майбутньому.

Історичний похід дає змогу дійти висновку, що сучасна правозахисна система та її елемент – адвокатура не з'явилися раптово, а формувалися поступово протягом декількох століть. Кожен період створив щось нове в їх розвитку. Кожен наступний етап їх трансформації супроводжувався конкретними подіями, що заклала основу для подальшого їх розвитку. Функціонування цієї системи на сучасному етапі є результатом усієї попередньої історії її розвитку. У свою чергу, їхній сучасний стан значною мірою визначає їх подальший розвиток.

Тож співвідношення минулого із сьогоденням дає можливість визначитися в причинно-наслідкових закономірностях, сутнісно-функціональних тенденціях і перспективах розвитку об'єкта нашого дослідження – правозахисної системи як найважливішого елемента сучасного громадянського суспільства, а також інституту адвокатури як його складової. Це зводиться до наукового моделювання реальних тимчасово-просторових параметрів, що відбивають якісно-кількісні стани цих систем у майбутньому, до виявлення позитивних або негативних тенденцій у динаміці їх розвитку, аналізу ситуацій, що сприяють їхній появі, та в кінцевому підсумку до розуміння того, що треба змінити в досліджуваному об'єкті в теперішньому часовому просторі для запобігання проблемних ситуацій у майбутньому. У цьому неоціненну роль відіграє історизм як методологічний підхід у пізнавальній діяльності.

Сьогодні є необхідність залучення до арсеналу дослідження правозахисної системи методології порівняльно-правових досліджень. Застосування порівняльно-правового підходу зумовлено самою природою та специфікою правозахисної системи, що складається з відповідних елементів. Ця система, у

свою чергу, є частиною більш масштабної системи. Крім того, норми, що врегульовують сферу прав і свобод людини, розробляються та приймаються в рамках міжнародних організацій універсального та регіонального характеру, а також на національному рівні. Дослідження складного характеру взаємодії та взаємовпливу цих норм, а також вивчення принципів і стандартів зумовлює застосування методологічного арсеналу порівняльно-правового підходу.

Так, порівняльно-правове дослідження завжди пов'язане з вивченням державно-правових явищ, які формувались у рамках різних правових систем на основі різних правових традицій, генетично пов'язаних із різними цивілізаціями та культурами. Феномен прав і свобод людини в рамках у різних правових системах і культурах сприймається по-різному. У рамках західної правової традиції концепція прав і свобод людини посідає центральне місце, де функціональне призначення права полягає у їх визнанні, закріпленні та створенні відповідного ефективного механізму їх захисту. Що стосується сприйняття та визнання цієї концепції в рамках не західних правових традицій, то внаслідок їхнього цивілізаційного походження в цих правових системах її роль і значення не настільки поширене та вагоме. В одних правових реаліях пріоритетними є колективні права (в африканському праві), а в інших – пріоритетними виступають обов'язки, порівняно із суб'єктивними правами (в ісламському праві). Ця обставина має принципове значення для розуміння різних концепцій прав і свобод людини та функціонування правозахисних систем у рамках різних правових систем.

За допомогою синхронного й діахронного порівняння можливим є проведення інституційного порівняння інституту адвокатури як на сучасному етапі розвитку правових систем, так і протягом усього процесу його історичної трансформації. Спираючись на методологічний потенціал порівняння в синхронному та діахронному вимірах, стає

можливим моделювати різні варіанти функціонування інституту адвокатури.

Велику роль у дослідженні адвокатської діяльності як елемента правозахисної системи відведено нормативно-функціональному порівнянню як одному з різновидів порівняння. Згідно з нормативно-функціональним порівнянням об'єкти вважаються порівнювальними, якщо вони виконують одні й ті самі завдання навіть відмінними способами [7, с. 28]. Це особливо актуально під час вивчення адвокатської діяльності в країнах із багаторівневою моделлю адвокатської діяльності (наприклад, Великобританія, де функціонують баристери та соліситори, що виконують різні функції у складі адвокатської професії).

Залежно від об'єкта дослідження порівняння може здійснюватися на різних рівнях (макро-, мікро-). Для дослідження адвокатської діяльності використовується порівняння на мікрорівні, адже об'єктами порівняння на мікрорівні стають певні компоненти або елементи правових систем: галузі, інститути, нормативно-правові акти, що регулюють певне коло тотожних суспільних відносин, норми права, матеріали судової практики, правові доктрини тощо [8, с. 90].

Отже, можна констатувати, що порівняльно-правовий підхід є одним із найбільш затребуваних методологічних підходів, що дає змогу розглядати правозахисну систему й інститут адвокатури як її складову як динамічні правові явища, що виконують найважливішу функцію у механізмі захисту прав і свобод людини на основі принципів, норм і стандартів, вироблених на міжнародному, міжнародно-регіональному та національному рівнях.

Тож правозахисна система в Україні повинна ґрунтуватися на єдиних для всіх її елементів методологічних орієнтирах. Стратегічною метою в цьому напрямі є побудова ефективного правозахисного механізму, здатного реально забезпечити проголошений Конституцією України принцип про права людини

як найвищу цінність, що передбачає реальний вплив людини на державу через інститути громадянського суспільства, до яких належить адвокатура.

Ключові слова: правозахисна система, правозахисна функція адвокатури, методологічні підходи, людиноцентристський підхід, аксіологічний підхід, історичний підхід, порівняльно-правовий підхід.

У статті досліджується парадигма правозахисної функції адвокатури як складного конгломерату, що складається з різних елементів. Проблематика дослідження правозахисної системи взагалі та інституту адвокатури як її складової передбачає залучення до аналізу цих феноменів значного методологічного арсеналу: підходів, принципів, методів і спеціальних логічних прийомів, обумовлених філософським змістом процесу пізнання. Серед них у контексті дослідження інституту адвокатури як елемента правозахисної системи особливе місце займають концептуальні методологічні підходи, які уособлюють суму знання про способи мислення з приводу об'єктів дослідження та визначають його генеральну стратегію. Основними концептуальними методологічними підходами виступають людиноцентристський, аксіологічний, історичний і порівняльно-правовий підходи.

В статье исследуется парадигма правозащитной функции адвокатуры как сложного конгломерата, состоящего из различных элементов. Проблематика исследования правозащитной системы вообще и института адвокатуры как ее составляющей предусматривает привлечение к анализу этих феноменов значительного методологического арсенала: подходов, принципов, методов и специальных логических приемов, обусловленных философским содержанием процесса познания.

Среди них в контексте исследования института адвокатуры как элемента правозащитной системы особое место занимают концептуальные методологические подходы, которые олицетворяют сумму знания о способах мышления по поводу объектов исследования и определяют его генеральную стратегию. Основными концептуальными методологическими подходами выступают человекоцентристский, аксиологический, исторический и сравнительно-правовой.

The article explores the paradigm of the advocacy function of the legal profession as a complex conglomerate consisting of various elements. The problematics of the study of the human rights system in general and the institution of the bar as its component implies the involvement in the analysis of these phenomena of a significant methodological arsenal: approaches, principles, methods and special logical techniques due to the philosophical content of the cognitive process. Among them, in the context of the study of the institution of advocacy as an element of the human rights system, a special place is occupied by conceptual methodological approaches that personify the sum of knowledge about ways of thinking

about the objects of research and determine its general strategy. The main conceptual methodological approaches are human-centric, axiological, historical and comparative legal.

Література

1. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 22–26.
2. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев: «Знання», 2005. 334 с.
3. Дудченко В.В., Аракелян М.Р., Завальнюк В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції: навч. посібник. Одеса: «Фенікс», 2014. 184 с.
4. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Науч.-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов и др. Москва: «Мысль», 2001. Т. 1. 744 с.
5. Орзих М.Ф. Личность и право: монография. Одесса: «Юрид. лит.», 2005. 312 с.
6. История политических и правовых учений: учебник / Под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: «Юрид. лит.», 1983. 720 с.
7. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В. Корецького, 2006. 256 с.
8. Лафитский В.И. Сравнительное правоведение в образах права. Москва: «Статут», 2010. Т. 1. 429 с.

